

УДК 378

П'ятницька-Позднякова І.С., Миколаївський державний університет

П'ятницька-Позднякова Ірина Станіславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри мистецтвознавства МДУ. Коло інтересів – проблеми інтеграції мистецьких дисциплін, дослідження питань історії і теорії художньої культури.

Організація навчально-дослідницької діяльності студентів у вищій школі

У статті піднімається одна з важливих проблем в теорії й практиці педагогічної освіти – навчально-дослідницька діяльність студентів у системі вищої школи. Проблематика розкривається у взаємозв'язку історичного й сучасного аспектів. Розглядається наукова орієнтація майбутнього педагога-вченого через розвиток його особистісних якостей, індивідуально-психологічної зацікавленості й перспективності наукового пошуку. Проблематика має суто практичну сферу застосування, а саме – формування науково-дослідницьких вмінь і навичок у дисциплінах художньо-мистецького циклу.

One of the important issues in the theory and practice of the pedagogical education – scientific-pedagogical research in the higher education system is considered in the article. The problems are presented in the correlation of the historical and contemporary aspects. Scientific orientation of the future pedagogue – scientist is considered through the development of their personality traits, individual – psychological concernment and outlook in scientific search. The problems besides the historical and theoretical aspects have also the practical application, i.e. the formation of the scientific – research skills directly in the arts disciplines.

У теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою для побудови системи науково-дослідної підготовки майбутнього фахівця. Фундаментальні проблеми теорії і практики вищої освіти висвітлені у роботах С.І. Архангельського, А.М. Алексюка, М.С. Гриценка, С.У. Гончаренка, І.А. Зязюна, О.В. Киричука, В.Ф. Паламарчук, Д.Н. Ніколенка, Н.Г. Ничкало, О.Я. Савченко, М.Д. Ярмаченка та ін. Питанням теоретико-методологічної основи вищої освіти присвячені

праці В.К. Майбороди, В.І. Лугового, Ф.Г. Паначина, З.І. Равкіна, Я.І. Бурлаки, Ю.Д. Руденка та ін., дослідження яких ґрунтуються на філософському визначенні системного підходу як напряму методології наукового пізнання і соціальної практики, підкреслюють необхідність вивчення системних явищ з точки зору цілісності, структурності, функціональності, організованості.

Для сучасного етапу розвитку вищої школи України характерним є пошук нових шляхів

удосконалення навчального процесу, що має прояв у застосуванні сучасних технологій навчання і дозволяє забезпечення переходу на вищі, дослідницькі рівні його організації, обумовлює формування умінь студентів розв'язувати дослідницькі завдання упродовж як навчальної, так і майбутньої професійної діяльності.

Під дослідницькою діяльністю в системі вищої освіти розуміємо оволодіння спеціальними знаннями та навичками, методологією та методами наукового дослідження у процесі пізнання. У процесі навчання та наукового пошуку відбувається всебічний інтелектуальний розвиток особистості, формування його світогляду завдяки розумовій діяльності, психічним процесам, аналітико-синтетичним діям, на основі чого створюється система, що об'єднує змістовність навчального процесу та форму наукового пізнання.

Умовою побудови теорії навчання у вищій школі є взаємозв'язок таких складових:

- накопичення емпіричного фактажу як практики навчального процесу, його типізація, класифікація та систематизація;
- формування теоретичних узагальнень, що складають навчальний процес, виявлення їх причин і подальшого розвитку.

Навчально-дослідницька діяльність студента – це вид роботи творчого характеру, що націлений на пошук, вивчення й пояснення фактів та явищ дійсності з метою набуття й систематизації суб'єктивно нових знань про них, що сприяє збудженню інтелектуально-пізнавальних мотивів у зв'язку з пошуковим характером дослідження, радістю відкриття нового, задоволення від індивідуально-самостійного характеру роботи. Аналіз визначальних чинників такої діяльності та процес її організації – проблематика, що піднімається автором даної статті.

Аналіз філософських, культурологічних, психолого-педагогічних праць, в яких піднімаються проблеми творчості, дозволив дійти висновку, що важливою якістю особистості майбутнього фахівця є творча активність. Якщо узагальнити погляди і наукові позиції дослідників, можна з достатньою долею імовірності визначити суттєві характеристики творчої активності як категорії, що охоплює пізнавальну діяльність особистості як цілісний процес.

Творча активність – це здатність до цілеспрямованої і планомірної дослідницької діяльності, що характеризується, з одного боку, прагненням і вмінням позбавитися впливу шаблону, висуваючи ініціативу пошуку невідомого, з іншого, спроможністю до свідомого самоконтролю, організованості, самодисципліни. Творча активність як атрибут особистості, її внутрішнє найцінніше надбання має прояв і розвивається тільки у творчій діяльності, якою є дослідницький пошук, та характеризується у межах цієї діяльності граничним напруженням і зосередженням в одному напрямі вольових, емоційних, інтелектуальних зусиль.

Основу творчої активності складають комунікативно-творчі, дослідницькі, дидактичні та рефлексивні здібності, а також мотивація, що характеризується спрямованістю на оволодіння новими способами та прийомами професійної діяльності, на творчу самореалізацію.

Творча діяльність студента у технологічному аспекті являє собою розв'язання нескінченного ряду творчих задач. Це питання отримало свого розв'язання у працях сучасних дослідників, зокрема В. Загвязинського, М. Нікандрова, Я. Пономарьова та ін. Діалектичний зв'язок між творчістю та завданнями дає можливість вважати одним із провідних засобів становлення творчої активності майбутніх фахівців-дослідників. У зв'язку з цим постає проблема тлумачення творчого завдання – як сукупності вимог та умов, за яких стає можливим процес навчально-дослідницької діяльності.

Провідними функціями навчально-дослідницької діяльності є такі:

- творчий характер засвоєння знань;
- активізація мисленнєвої діяльності;
- розвиток інтелектуально-пізнавальних мотивів навчання.

Навчально-дослідницька діяльність студентів вищої школи може бути представлена такими етапами:

- мотивація навчально-дослідницької діяльності;
- моделювання науково-творчих процесів;
- поетапність пошукової діяльності;
- результативність навчально-дослідницької діяльності.

Визначальним у навчально-дослідницькій діяльності студента є актуалізація професійно значущих знань – як процес переведення з

потенційного стану в актуальну дію раніше набутих знань, їх відтворення та перенесення в нові ситуації, використання з метою встановлення зв'язку з навчальним матеріалом, що підлягає засвоєнню. Проблема актуалізації професійно-значущих знань має чи не визначальну роль у навчально-дослідницькій діяльності студента та має рівні, зокрема:

- *низький*, що вказує на певні труднощі у відтворенні студентами накопичених знань, допущення значних помилок у викладанні навчального матеріалу, його недостатній обсяг і незначний зв'язок із суміжними дисциплінами;
- *середній*, що вказує на неповний обсяг відтворюваного матеріалу студентом, ситуативне встановлення міжпредметних зв'язків;
- *високий*, що відображає високий рівень засвоєних знань, відсутність помилок, наявність міжпредметних зв'язків, бачення перспектив розвитку явища в контексті навчального процесу.

Сьогодні висуває необхідність модифікації навчально-дослідницької діяльності, що дозволить забезпечити індивідуальний підхід у оволодінні дослідницькими вміннями, удосконалити операційний інструментарій дослідницької роботи, поступовий перехід від низького до більш високого рівня пошукової діяльності, розкрити динаміку взаємозв'язку складових елементів наукового пошуку, виявити шляхи, що характеризуються впливом на процес функціонування досліджуваних феноменів. Це можливо за умов впровадження моделі навчально-дослідницької роботи, що дозволить:

- сформувати "ядро" (М.О. Князян) набутих знань з метою забезпечення повноти їх актуалізації;
- вдосконалити процес творчої роботи, оволодіння її технологією;
- визначити рівень їх актуального розумового розвитку, ступінь оволодіння навчальним матеріалом;
- створити атмосферу "спільного міркування" (Н.В. Кічук, О.С. Цокур), діалогу між викладачем та студентом;
- виявити перспективи розвитку та характер актуалізації знань.

Основними компонентами в процесі організації навчально-дослідницької діяльності слід виокремити взаємообумовленість різних організаційних форм навчально-дослідницької діяльності та використання потенціалу як

лекційних, так і семінарських, практичних, творчо-пошукових занять, що складають фонд знань. Успішне функціонування навчально-дослідницької діяльності передбачає активізацію пізнавальної діяльності студентів за умов переходу від моно-, діалогічних до полілогічних форм спілкування.

Для реалізації цих умов є сенс впровадити модель навчально-дослідницької діяльності, системоутворюючим елементом функціонування якої є навчально-дослідницьке завдання, тобто проблемне питання, націлене на вивчення конкретних явищ (фактів), на актуалізацію знань про них, на вироблення й систематизацію нової інформації. Характер навчально-дослідницьких завдань може мати такі рівні:

- *алгоритмічний (репродуктивний)*, що орієнтований на мінімальний ступінь прояву пізнавальної самостійності, обмежений обсяг охоплення матеріалу, націлені на дослідження змістовних категорій з подальшим поясненням та використанням фонду накопичених знань;
- *проблемно-пошуковий (евристичний)*, що передбачає більш високий рівень підготовленості студентів до навчально-дослідницької діяльності і відрізняється впливом на актуалізацію матеріалу декількох дисциплін певного циклу;
- *креативний*, що характеризується найвищою мірою виявлення пізнавальної самостійності студентів, охопленням дисциплін різних циклів, підвищеним рівнем складності, використанням елементів творчості тощо.

Поширення навчально-дослідницьких завдань на аудиторні (позааудиторні) засоби навчання дозволяє забезпечити багаторівневе функціонування навчально-дослідницької діяльності, в необхідній та достатній мірі використовувати потенціал дисциплін теоретичного й прикладного характеру, синтезувати гностичний й праксеологічний аспекти професійно значущих знань.

Творчий процес у засвоєнні професійних знань характеризується суб'єктивністю як передумовою рефлексивного опанування новим матеріалом з метою набуття знань.

Дослідницький процес неможливий і без врахування суто психологічних характеристик такого явища, внаслідок взаємообумовленості навчання, як процесу пошуку із суто розумовою діяльністю. Саме такий аспект вимагає від викладачів звернення до активної психічної діяльності студентів, що позитивно впливає на

розвиток креативної діяльності, вміння моделювати ситуацію й тим впливати на пізнавальну діяльність аудиторії.

Суттєвим є використання психологічного обґрунтування саме пізнавальної діяльності студентів шляхом організації інтересів, мотивів, установок активної розумової діяльності та застосування методів рефлексивного впливу. Велике значення для навчального процесу має інтерес до пізнання, що виникає на основі усвідомлення мотиву. Мотивація пізнавальної діяльності пов'язана із потребою пізнання. Інтерес є вираженням направленості свідомості особистості в силу наявності у нього взаємопов'язаних систем відображення дійсності, і якщо такий зв'язок існує, процес пізнання відбувається активно. Саме інтерес, мотивація для навчально-пізнавальної діяльності є необхідною умовою. Навіть один і той самий матеріал можна засвоїти по-різному, в залежності від способу його подання, мотивів сприйняття та зацікавленості в ньому.

Навчально-дослідницький процес відбувається активно у тих випадках, коли він пов'язаний із вирішенням проблемних завдань, ситуацій, що мають мотиваційну основу та скеровують пізнавальний процес. Разом із тим важливими є мотиви, що направляють пізнавальну діяльність студентів. Значну увагу слід приділити виявленню конкретних причин зацікавленості та мотивів у їх вивченні. Суттєвими в цьому процесі є орієнтація на цілі навчання, набуття навичок та вмінь для подальшої самореалізації, вміння не лише застосовувати у подальшій професійній діяльності, а й з метою подальшого інтелектуального росту, в разі чого розумова діяльність набуває чіткого спрямування, сконцентрованості, від чого залежить результат.

Важливим у цьому процесі є сприйняття й усвідомлення, без чого будь-який матеріал не може бути засвоєний, встановлення асоціативного зв'язку із раніше засвоєним та вмінням об'єктивного узагальнення на рівні типологічних структур.

Для функціонування моделі навчально-дослідницької діяльності студентів упродовж трьох років автором статті було впроваджено експериментальні види діяльності як аудиторної, так і позааудиторної роботи з подальшим їх аналізом, що сприяло ефективності актуалізації професійно значущих

знань студентів. Значна кількість студентів із низьким рівнем актуалізації знань значно підвищила його рівень за умов поетапного введення дослідницьких завдань різного рівня складності, результати якого були виголошені у вигляді тез (статей) на конференціях та інших наукових заходах.

Соціально-педагогічні вимоги до підготовки майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей у вищій школі обумовлюють необхідність оптимізації навчально-дослідницької діяльності, що відрізняється значними резервами в актуалізації професійно значущих знань. Навчально-дослідницька діяльність як процес забезпечення високого рівня актуалізації професійно значущих знань слугує:

- засобом формування стрижневих конструктивно-прикладних дослідницьких умінь;
- засобом забезпечення професійно орієнтованого навчального матеріалу;
- засобом діагностики якості актуалізації;
- засобом впливу кожним зі своїх компонентів (процесуальним, мотиваційним, змістовним, результативним) на характер актуалізації.

Визначення змісту поняття “навчально-дослідницька діяльність студента” призвело до усвідомлення цього феномену як динамічного утворення, що характеризується усвідомленням домінуючих мотивів, що визначають позитивне ставлення особистості до оволодіння знаннями, навичками, вміннями, забезпечуючи ефективність вирішення виховних, освітніх та розвивальних завдань у майбутній професійній діяльності.

Таким чином, підготовка фахівця-дослідника можлива за умов дотримання творчого розвитку особистості студента, індивідуалізації та естетизації процесу навчання у вищому закладі, тим більше у тому, де функціонують мистецькі спеціалізації, простежується культурологічний підхід в його широкому розумінні, тобто вміння різнобічно сприймати й усвідомлювати факти та явища культури, формувати цілісний погляд на сучасність, синтезувати отримані знання, вміти експлікувати їх на соціокультурні процеси, змінюючи ракурс сприйняття. Процес формування саме таких умінь у навчальній практиці вищої школи спрямований на оволодіння загальними основами культурологічного знання та має прояв у різних видах професійної діяльності, складовою якої є

науково-творча практика із завершенням її у вигляді курсової, дипломної, магістерської робіт.

На сучасному етапі динамічного розвитку освіти є сенс так організувати науково-дослідний процес, щоб студент досягнув усі сфери професійного становлення, що забезпечить формування цілісного досвіду самостійної науково-пізнавальної діяльності і суттєво змінить рівень професійної культури. Головними компонентами системи науково-методичної підготовки спеціаліста є структура та зміст навчання, що при взаємодії скеровують процес формування дослідника, творчий розвиток особистості якого досягається використанням у навчальному процесі інноваційних форм організації діяльності, створенням науково-творчих центрів, дослідницьких лабораторій.

Концепція інтеграційної моделі навчального процесу у вищій школі дозволяє достатньо повно реалізувати потенційні можливості мистецьких спеціалізацій, і, зокрема, таких як “Художня культура”, як в аспекті розкриття культурних цінностей історико-часових меж, виокремлення особливостей того чи іншого культурного архетипу, побудови моделі “культурної людини” певної епохи, так і його науково-творчого опанування, що визначить пріоритети у формуванні особистості сьогодення.

У контексті піднятої проблематики знаходиться і технологія навчання, зокрема, навчального курсу вищої школи “Основи наукових досліджень” (ОНД), що має прояв у різних методиках та підходах, кінцевою метою яких є не лише процес засвоєння, а і творчого усвідомлення та наукового пізнання на евристично-пошуковому рівні з урахуванням інтеграції різних способів досягнення знань, а саме – філософського, наукового, художньо-предметного, та, змінюючи парадигму освіти, дозволить відійти від традиційних форм навчання, орієнтуючись на динамічні процеси мислення, побудовані на нелінійній логіці інтелектуального рівня розвитку особистості, принцип детермінізму, відкритість інноваційним явищам, опанування новими інформаційними системами, що відповідають сучасній картині світу.

Навчальний курс ОНД у вищому навчальному закладі, де функціонують

мистецькі спеціалізації, передбачає врахування змістовності та специфіки самого предмету, зорієнтованого на креативний рівень опанування матеріалом, що характеризується найвищою пізнавальною діяльністю студента. Такий підхід приведе до запровадження системи вільного пошуку студентом власних наукових зацікавлень, і як результат – нових методик в опануванні матеріалом з поступовим рухом від емпіричного сприйняття фактажу до наукового аналізу-синтезу з подальшим узагальненням.

Творчі завдання, орієнтація на самостійне опанування матеріалу, ґрунтовний аналіз джерела з подальшим узагальненням дозволять виявити інтелектуальний потенціал студента, уніфікувати індивідуальний підхід, враховуючи потенційні можливості кожного.

Завдяки цьому буде досягнуто головну мету – надання простору дослідницькій діяльності та подальшому практичному використанню отриманих знань.

Розкриваючи змістовну наповненість категорій “аналіз-синтез”, “індукція-дедукція” у викладанні дисципліни “Основи наукових досліджень” є сенс використовувати тематичний матеріал дисциплін мистецького циклу, що забезпечить глибоке засвоєння термінології шляхом дослідження окремих аспектів культури, певних етапів цивілізаційного розвитку суспільства, різних мистецьких явищ і водночас сприятиме розкриттю досліджуваної тематики більш повно й глибоко. Творчі завдання на зразок “порівняйте”, “проаналізуйте”, “розкрийте особливості”, “узагальніть”, “зробіть висновок” тощо спрямовують думку студента у дослідницькому руслі, водночас набуваючи практичного досвіду в опануванні науковими методами. Так, узагальнення наукового матеріалу попередньо опрацьованого матеріалу веде до практичного оволодіння цією категорією.

Вміння правильно, логічно і змістовно побудувати власну думку й чітко викласти її зміст – одна з вимог наукового дослідження, опанування якою веде до глибокого усвідомлення термінологічного апарату та набуття методологічних основ наукового дослідження, вміння правильно обирати науковий пошук, висловлювати власні гіпотези, як емпіричні, так і підкріплені практичним досвідом.

Обрання матеріалу мистецьких спеціалізацій

як поля наукового пошуку визначається їх профілюючим напрямом, багатим за змістом та аспектами його розкриття, де навіть одна тематика передбачає велику кількість ракурсів дослідження, що вимагають від майбутнього дослідника більш глибокого проникнення, вдумливого сприйняття, творчого опанування та вміння узагальнювати. Саме такими можуть бути теми з історії художньої культури, невідомі факти з творчості видатних митців, стилеві тенденції певної епохи, особливості художніх напрямів конкретного історико-культурного часу, теоретичні концепції минулого й сьогодення, аналіз яких сприятиме узагальненню на культурологічному рівні.

Таким чином, крім суто прикладних, вирішуються такі завдання, як вміння приймати власні рішення, орієнтуватися в інформаційному просторі, нестандартно вирішувати складні наукові завдання, що дозволить від опанування окремих наукових категорій зробити крок до майбутніх відкриттів, до нових методик та систем, до кардинально нових технологій навчання.

Література

1. Коваленко Г.М., Хомич Л.А., Дудник И.Н. Роль и место проблемной ситуации в активизации познавательной деятельности студентов на лекциях // Учебное занятие – каким ему быть? Методические рекомендации. – Полтава, 1990. – С. 9-12.
2. Кочетов А.И. Культура педагогического исследования. – Мн., 1996.
3. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования. – Л., 1980.
4. Кузнецов И.Н., Савченко Е.А. Научное исследование. – Мн., 1998.
5. Майданов А.С. Логика научного творчества. – М., 1983.
6. Хомич Л.О. Роль мистецтва у професійно-педагогічній підготовці вчителя // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 4. – С. 50-53.
7. Хомич Л.О. До питання організації педагогічного процесу в педагогічному вузі // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1997. – № 3. – Ч. II. – С. 43-48.
8. Хомич Л.О. Організація наукової роботи студентів на педагогічному факультеті // Розбудова національної початкової школи: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Полтава, 1993. – С. 220-222.

Стаття надійшла до редколегії 29.10.2002 р.